SELÇUKLU DÖNEMİ SERAMİKLERİNDE YER ALAN BİR TABAK VE DEĞERLENDİRMESİ

Azize Melek ÖNDER [1]

ÖZ

En eski çağlardan günümüze kadar gelmiş olan seramik sanatı, çok çeşitli teknik, form, üslup ile günümüz sanatlarında hala yaşamına devam etmektedir. Geçmişten günümüze sağlam veya parçalanmış olarak gelen seramik formlar ve kalıntıları, o dönemde yaşayan uygarlıkların yaşayış biçimlerini, kültürlerini, din ve sosyoekonomik yapılarını aydınlatmak adına önemli birer kaynaklar niteliği taşırlar. Selçuklu dönemine ait seramik eserler de bu dönem yaşantısına ait önemli bilgiler vermektedir. Dünya müzelerinde ve özel koleksiyonlarda yer alan seramik malzemeler incelendiğinde günümüze sağlam olarak gelmiş pek çok Selçuklu dönemi eserine rastlamak mümkündür. Bardak, ibrik, kavanoz, küp, sürahi, şamdan, şişe, vazo, tabak, kâse gibi birçok farklı formda üretilen Selçuklu seramikleri belirli bir üslup birliği oluşturmaktadır. Bu dönem eserlerinden günümüze gelebilen örnekler sayesinde bu üslup rahatlıkla anlaşılabilir. Selçuklu tabak örneklerinde de hem form hem de süsleme özellikleri olarak bu üslup birliği görülür. Ancak Ashmolean Müzesinde bulunan turkuaz renkli tabağın formu literatür açısından Selçuklu döneminde daha önce örneğine rastlanmamış bir biçim olması sebebiyle önem arz etmektedir. Burada amaç bu ilginç biçimli tabağın literatüre girebilmesini sağlamakla birlikte bu dönemde yapılmış olan tabak biçimleri hakkında bilgi vererek, Selçuklu dönemi seramik tabak formlarını gruplandırmaktır.

Anahtar Kelimeler: Selçuklu Dönemi, seramik, tabak

[1]Necmettin Erbakan Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Türkiye, melektolasa1(at)yahoo.com, ORCID:0000-0001-6972-7572

A PLATE AND EVALUATION IN THE SELCUKLU PERIOD CERAMICS

ABSTRACT

Ceramic art, which has come from the oldest times to the present, continues its life in today's arts with a wide variety of techniques, forms and styles. Ceramic forms and their ruins, which have survived from the past to the present day, are important sources to illuminate the living forms, cultures, religion and socioeconomic structures of the civilizations living in that period. Ceramic works belonging to Seljuk period also provide important information about this period. When the ceramic materials in the world museums and private collections are examined, it is possible to come across many Seljuk period artifacts that have survived to our day. Seljuk ceramics produced in many different forms such as cups, pitchers, jars, jars, pitchers, candlesticks, bottles, vases, plates and bowls constitute a certain style union. This style can be easily understood thanks to the examples from this period's works. This style unity is seen both in form and ornamental features in Seljuk plate samples. However, the form of the turquoise plate found in the Ashmolean museum is important for the literature since it was not previously seen in the Seljuk period. The aim of this interesting plate is to enter the literature, but also to give information about the plate forms made during this period, the Seljuk period is to group the ceramic plate forms.

Keywords: Seljuk Period, ceramic, plate

1.Giriş

Tarihteki en eski seramik buluntuların M.Ö. 8000 yıllarına ait olduğu düşünülmektedir. Ateşin keşfiyle birlikte toprak pişirilerek daha dirençli hale getirilmiştir. İnsanoğlu gündelik kullanıma yönelik formların yanında Ana Tanrıça heykelcikleri, takı ve süs eşyaları, oyuncak, vb. ürünler de biçimlendirmiştir. Kullanım eşyalarının arasında gaga ağızlı testi, riton, süzgeçli kap, sürahi, çaydanlık, tabak, kâse gibi formlar yer almaktadır (Yıldırım-Aygün, 2017: 170). Tabak, seramik kullanım eşyaları içerisinde geçmişten günümüze kullanım eşyaları arasında her zaman değerini kaybetmeyen önemli bir obje olarak yerini korumuştur, koruyacaktır.

Büyük Selçuklu Devleti, Oğuz Türkleri tarafından kurulmuş (Şahin, 2009: 51; -Can, -Gün, 2006: 144); en kuvvetli dönemlerinde (9.-13. yüzyıl) İslam coğrafyasının büyük bölümüne hükmeden güçlü bir devlet olarak tarihe geçmiştir (Anılanmert, -Rona, 2008: 1388). Selçuklu devletinin tarihi Tuğrul Bey ve Çağrı Beyin Gaznelileri yenmesi ve Horasan'da bağımsız devlet ilan etmesi ile başlar; Anadolu topraklarındaki son Selçuklu devletinin Moğollara yenilmesiyle son bulur. Selçuklu sanatı tüm İslam kültürünü derinden etkileyerek yerleşmiş, kendini minyatür sanatı, maden işçiliği, taş ve ahşap oymacılığı, çini ve seramik sanatı gibi pek çok farklı alanda geliştirmiştir (Avşar, -Avşar, 2015: 99).

Selçuklu seramiklerini önemli kılan "silisli çamur", beyaz bir görünüm elde etmek isteyen o dönem seramikçileri için yenilikçi bir malzeme niteliğindedir (Watson, 2004: 41). Fritli hamur olarak adlandırılan seramik bünyelerin, literatürde "silisli hamur", "quartz-frit", "faience", artificial paste", "kashi" gibi isimlerle birlikte en çok "fritware" ya da "stonepaste" olarak isimlendirildikleri bilinmektedir (Yarol, 2008: 8). Bu çamur teknolojisi ile üretilen birçok seramik malzeme arasında bulunan tabaklar, günümüzde birer sanat eseri olma özellikleri ile birlikte o dönemin yaşam standartlarının analizinde de oldukça önemli birer kanıttır.

Bu çalışma, Selçuklu dönemine tarihlendirilen seramik tabak biçimlerinin en tipik örneklerini tespit etmekle birlikte literatürde rastlanmayan ancak müzelerde varlıklarını sürdüren farklı yapıdaki tabak biçimlerini de gün yüzüne çıkarmaktır. Bahsi geçen tabak (Resim 13) İngiltere Oxford'da bulunan Ashmolean müzesinde (Ashmolean Museum of Art and Archaeology) sergilenmekte olup daha önce literatürlerde karşılaşılmayan bir form yapısına sahip, nadir bulunan bir örnek olması sebebiyle önemlidir.

2.Selçuklu Dönemi Seramik Tabak Biçimleri

Arapça kökenli "tabak" sözcüğü, yiyecek koymaya yarayan, derinliği az, yayvan kaplara verilen addır (Ökse, 1999: 54-55). Kimi kaynaklarda tabak ve kâse formları ağız genişliklerinin birbirlerine benzemesinden dolayı karıştırılabilir. Aralarındaki en önemli fark ağız genişlikleri değil, derinlikleridir. Kâse formunun derinliği daha fazladır. Selçuklu seramiklerinde tabak, çeşitli derinliklere göre alt başlıklar altında toplanabilir.

Seramik tarihince en sık kullanılan formlar, tabaklardır. Bu nedenle olsa gerek, yemekle ilgili birçok arşiv belgesinde sıklıkla geçmektedir. Tabaklar, kullanım şekli açısından, yemeklerin yanı sıra, başka formları taşımak için altlık olmasıyla da, mutfakta kullanılan diğer formlardan ayrılmaktadır (Pala, 2010: 29).

Tabaklar günümüzde standart ölçüler ile üretilmektedir. Ancak Selçuklu döneminde üretilen seramik tabakların bir standartının olup olmadığı bilinmemektedir.

Tabaklar, geniş ağızlı yayvan kap biçimleri olarak da isimlendirilirler. Bu isimlendiriliş şekillerine göre kendi içerisinde alt başlıklar oluşturabilirler. Selçuklu döneminde üretilmiş olan tabaklar, düz tabak, çukur tabak ve kayık tabak olmak üzere üç alt başlık altında toplanmıştır. Bunlardan ilk iki grubun, çeşitli müze ve koleksiyonlarda birçok örneği bulunmaktadır. Son grup ise günümüzde bilinen bir tabak biçimi olmasına karşın geçmiş dönemlerde nadir olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1. Düz Tabaklar

Çapı yüksekliğinin yaklaşık altı katından fazla olan tabaklar için "düz tabak" ismi kullanılmaktadır (Ökse, 2012: 89).

Resim 1: Tabak, 9. yüzyıl, y: 4 cm, ç: 34,5 cm, (Watson, 2004: 168).

Resim 2: Tabak, 10. yüzyıl, y: 3,3 cm, ç: 29,5 cm, (Watson, 2004: 179).

Selçuklu döneminde seramikten üretilen düz tabak grubu kendi içerisinde alt gruplar oluşturmaktadır. Günümüze gelen örneklerden yararlanılarak bu döneme ait beş alt grubun varlığı tespit edilmiştir (Resim1-2-3-4-5). Bu grup tabaklarında yükseklik, tabağın ağız genişliğine göre daha azdır. Bu tabaklar, kâselerin taşınmasında altlık olarak üretilmiş olabilecekleri gibi sıvı içermeyen yiyeceklerin konulması amacıyla da kullanılmış olabilirler.

Resim 3: Tabak, 9. yüzyıl, y: 2,4 cm, ç: 35,5 cm, (Watson, 2004: 190).

Resim 4: Tabak, 10. yüzyıl, y: 4,5 cm, ç: 23,1 cm, (Watson, 2004: 194).

Resim 5: Tabak, 11. yüzyıl, y: 2,1 cm, ç: 11,8 cm, (Watson, 2004: 219).

2.2. Çukur Tabaklar

Çapı yüksekliğinin yaklaşık dört katından fazla olan tabaklara "çukur tabak" ya da "çorba tabağı" (Ökse, 1999: 54-55) olarak isim verilebilir.

Resim 6: Tabak, 10. yüzyıl, y: 5 cm, ç: 27 cm, (Watson, 2004: 238).

Resim 7: Tabak, 12-13. yüzyıl, y: 4,6 cm, ç: 19,5 cm, (Watson, 2004: 263).

Selçuklu dönemi seramiklerine ait çukur tabaklar altı ayrı tipte yapılmıştır (Resim 6-7-8-9-10-11-12). Bunlardan Resim 9-10'da bulunan eserlerin dış görünümleri birbirine benzerlik gösterdiği için aynı grubun içerisinde değerlendirilmiştir. Bu iki eser ölçü olarak birbirinden farklıdır.

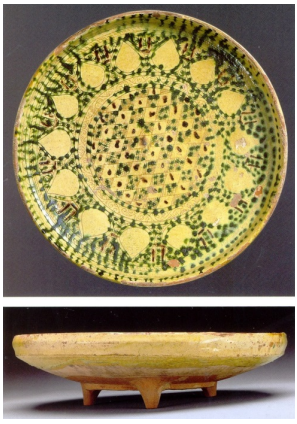

Resim 8: Tabak, 11-12. yüzyıl, y: 8,6 cm, ç: 35,3 cm, (Watson, 2004: 268).

Resim 9: Tabak, 12. yüzyıl, y: 5,5 cm, ç: 30,2 cm, (Watson, 2004: 291).

Resim 10: Tabak, 12-13. yüzyıl, y: 4 cm, ç: 24 cm, (Watson, 2004: 263).

Selçuklu döneminde üretilmiş olan çukur tabakların kullanım amaçları bilinmemekle birlikte çeşitli varsayımlarda üretildiği bilinir. Tabakların çukur olması sebebi ile sıvı içeren yiyecekler için idealdir. Bununla birlikte salata, meyve gibi yiyeceklerin konabilmesi de mümkündür.

Resim 11: Tabak, 12. yüzyılın sonları-13. yüzyılın ilk yarısı, y: 4,5 cm, ç:16 cm,(http://jameelcentre.ashmolean.org/collection/8/per_page/50/offset/0/sort_by/date/object/10943 erişim Tarihi: 25.09.2019)

Resim 12: Tabak, 9. yüzyıl, y: 4,1 cm, ç: 15,4 cm,(Watson, 2004: 169).

2.3. Kayık Tabak

Kayık tabak, yumurta biçimli ya da oval şekilde uzunca ve derince kaplara verilen isimdir (Oral, 1957: 33). Günümüzde genellikle salata türü yiyeceklerin konulduğu kaplar olarak bilinmektedir.

Ashmolean müzesinde sergilenen, 13. yüzyılın başlarına tarihlendirilen turkuaz sır altında siyah boya ile süslenmiş olan tabak (Resim 13) 5,5 cm yüksekliğinde, 19,7 cm genişliğinde, 13,5 cm derinliğinde yapılmıştır. Yukarıda değişik açıklardan çekilmiş fotoğrafları bulunan tabağın Selçuklu dönemi tabaklarından farkı, günümüzde *kayık tabak* olarak isimlendirilen tabaklara benzerliği sebebi ile bu isim ile telaffuz edilmiştir. Bu tabak belki de Selçuklu dönemine tarihlenen tek kayık tabak olma özelliğine sahiptir.

Resim 13: Tabak, 13. yüzyıl, y: 5,5 cm, ç: 19,7 cm, (http://jameelcentre.ashmolean.org/collection/921/per_page/50/offset/900/sort_by/date/category/ceramics/object/12974 16.1.2019 Erişim Tarihi: 16.01.2019).

3.Sonuç

Bir milletin medeniyet seviyesini öğrenmek için yalnız kap kacağa bakarak bir sonuca varabilmek mümkündür. Burada Selçuklu döneminde üretilen çok çeşitli malzemeden sadece toprak ile şekillendirilen seramik sanatı ele alındığında, birçok çeşidi günümüze gelebilen tabakların varlığı, Selçuklu devletinin ihtişamını gözler önüne sermek için yeterlidir. Her ebat ve boyda üretildiği tespit edilen tabaklar üç ayrı başlık altında incelenmiştir. Bunlar Düz tabak, Çukur tabak ve Kayık tabak olarak isimlendirilmiştir. Bu isimlendirme şekli literatür taraması ile günümüzde bu tip tabaklara nasıl isimler verilebileceğinin araştırılması sonucunda oluşturulmuştur. Selçuklu dönemi tabaklarına bakıldığında, 9. yüzyılda görülen örneklerin genellikle daha basit şekillerde yapıldığı görülmektedir (Resim 1-2). Yüzyıl ilerledikçe tabaklardaki kıvrımlı hatların ve detayların fazlalaştığı görülmüştür (Resim 6-7-8). Bu yüzyıl farkı tabağın taban (ayak) kısmının yapımının varlığı ile de doğru orantılı olduğu gözlemlenmiştir. Kimi tabaklarda taban bulunmamaktadır (Resim 1-2). Bazı tabanlar üçayak şeklinde yapılmıştır (Resim 8). Ancak bu örnekler nadirdir. Tabakların genelinde görülen taban biçimleri simit şeklindedir (Resim 7). Selçuklu döneminde üretilen tabakların çapları her tabak biçiminde farklılık göstermektedir. Selçuklu döneminde üretilen seramik tabakların boy ve en oranlarında bir standartın olmadığı tespit edilmiştir. Farklı en ve boylarda üretildikleri gibi farklı süsleme biçimleri ile dikkat çekmektedirler. İngiltere Oxford'da Ashmolean müzesinde sergilenen, 13. yüzyılın başlarına tarihlendirilen turkuaz sır altında siyah boya ile süslenmiş olan Resim 13'te bulunan tabak, belki de Selçuklu dönemine tarihlenen tek kayık tabak olma özelliğine sahip olması bakımından önemlidir. Bu tabağın

görünümü günümüzde *kayık tabak* olarak isimlendirilen tabaklara benzemesi sebebi ile bu isimle anılan bir başlık altında incelenmiştir. Günümüzde kayık tabaklar salata, garnitür gibi soğuk mezelerin servisinde kullanılmaktadır. Aynı şekilde Selçuklu döneminde de bu tip bir sunum kabı olarak kullanıldığı varsayılabilir. Böyle bir eserin günümüze kadar gelebilmesi hem Selçuklu seramik sanatının gelişim düzeyini hem de Selçuklu mutfağının zenginliğini gözler önüne sermektedir.

Kaynaklar

Anılanmert, B.-Rona, Z. (2008). "Seramik", Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi-3, Yem Yayınları, İstanbul.

Avşar, L.-Avşar, M. (2015). "Seramik Sanatı Eğitiminde Selçuklu Seramiğinin Yeri", Kalemişi Dergisi, cilt: 3, sayı: 5, s.97-110.

Can, Y.-Gün, R. (2006). Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları ve Estetiği, Kayıhan yayınları, İstanbul.

Oral, M. Z. (1957). "Selçuklu Devri Yemekleri II", Türk Etnografya Dergisi, Sayı: II, Maarif Basımevi, Ankara.

Pala, İ. (2010). "Osmanlı Dönemi'nde Saray Mutfağında Kullanılan Pişmiş Toprak Sunum Kaplarının Form Özellikleri", Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Geleneksel Türk El Sanatları Anasanat Dalı Sanatta Yeterlik Tezi, İzmir.

Şahin, S. (2009). Türk ve İslam Eserleri Müzesi, Emevilerden Osmanlılara 13 Asırlık İhtişam, Kaynak yayınları, İstanbul.

Yarol, Y. (2008). "İslam Seramiklerinde Kullanılan Fritli Hamurun İncelenmesi ve Çağdaş Formlarda Uygulanması" Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Seramik Anasanat Dalı, Sanatta Yeterlilik Tezi, İzmir.

Yıldırım, Ö.- Aygün, S. (2017). "Renk, Dekor ve Form Açısından 20. Yüzyılda Avrupa'da Üretilen Endüstriyel Seramik Çaydanlıklar", Sanat & Tasarım Dergisi, Cilt:7, Sayı:1, s.168-179.

Watson, O. (2004) Ceramics From Islamic Lands, Kuwait National Museum, The Al-Sabah Collection, Thames&Hudson, London.

İnternet Kaynakları

http://jameelcentre.ashmolean.org/collection/8/per_page/50/offset/0/sort_by/date/object/10943 Erişim Tarihi: 25.09.2019

http://jameelcentre.ashmolean.org/collection/921/per_page/50/offset/900/sort_by/date/category/ceramics/object/12974 16.1.2019 Erişim Tarihi: 16.01.2019